

Nők

Sándor Bea

Ha a nők emberi jogai sérülnek, és a nők részvétele a társadalomban bármilyen szempontból korlátozott, az az emberiség fogalmát kérdőjelezi meg, és a társadalom szövetének pusztulásával jár. A nők és a férfiak közös felelőssége, hogy véget vessenek ezeknek a destruktív tendenciáknak. A nők emberi jogai minden demokratikus társadalomban a személyes és állampolgári értékek alapköveit jelentik. A harmadik évezredben létre kellene hozni egy új szerződést a nők és a férfiak között, amely a társadalom harmonikusabb szerveződését teszi lehetővé mindenki számára.

/Denise Fuchs, az Európai Női Lobby elnöke/

A multikulturalizmus és a nők

Éva 63 éves, özvegy, kisnyugdíjas, nehezen él meg egy kisvárosban. Lánya és annak férje is segélyekből és alkalmi munkából él, ezért Éva takarítani jár egy boltba, hogy segítse két unokája nevelését.

Zsuzsa 35 éves, egy nemzetközi cég HR-igazgatója, egyedül él egy budai lakásban.

Mária 43 éves roma nő, tíz évvel ezelőttig egy gyárban dolgozott, de az megszűnt, és azóta nem talál munkát. A férje ugyanott dolgozott, és ugyanúgy nem talál munkát, építkezéseken dolgozik. Mária neveli három gyermeküket.

Judit 23 éves egyetemista, édesanyja meghalt, senki sem segíti. Tanulmányaira minden fillért maga keres meg, kollégiumban lakik, és nem tudja, hogyan tud valaha elég pénzt összehozni egy lakásra.

Boglárka 22 éves, fizetős főiskolára jár, a szülei 18 éves korában lakást vettek neki Budapesten, és tanulmányai alatt biztosítják megélhetését.

Fatime 33 éves, három gyermeke van, Szíriából érkezett Magyarországra a férjével tíz évvel ezelőtt. Szeretne kimozdulni otthonról, de férje nem támogatja, hogy munkát vállaljon, ezért nem is teheti meg.

Teréz 57 éves mezőgazdasági termelő. Egyre kevesebbet tud dolgozni, ráadásul a felvevőpiac is fokozatosan megszűnik mindarra, amit termelni tud, de férjével együtt mindig magángazdálkodó volt, csak ebből tud megélni. Társadalombiztosítási járulékokat csak a férje után fizettek, így Teréznek soha nem lesz nyugdíja. Nem tudja, miből fognak megélni, ha már nem tud eleget termelni.

Erzsébet 38 éves, egy faluban él férjével és két gyermekével. Adminisztrátorként dolgozik. A férje rendszeresen

veri, és erről mindenki tud a környezetében, de senki nem segít neki. Vagy nem tudják, mit tehetnének, vagy azt gondolják, hogy nem az ő dolguk. Gyermekével nem tud hová menni, a szülei már nem élnek, nem tudja, hogyan hagyhatná el az otthonát.

Lili 32 éves, jogász, ügyvédi irodája van, orvos férjével és egy gyermekükkel él.

Nóri és Gabi 29 évesek, leszbikusok, két éve együtt élnek. Nóri fordító, Gabi pedig informatikus. Szeretnének gyermeket, de megfelelő jogi háttér nélkül sok nehézséggel kell szembenézniük: nem házasodhatnak össze, nem juthatnak kedvezményes lakáshitelhez, nem jár nekik a mesterséges megtermékenyítés, mert arra csak heteroszexuális nők jogosultak, s a gyermek jogilag csak az egyikükhöz tartozhat, a biológiai szülőhöz, másikat nem lehet teljes jogú szülője, gondviselője.

Zelma 43 éves, vallásos, katolikus nő. Elutasítja az abortuszt, azt mondja, hogy a magzat fogantatásától kezdve saját élettel rendelkezik, és ezért minden nőnek, aki teherbe esik, meg kellene szülnie a gyermekét.

Zita 38 éves nő, aki szerint fontos, hogy a nők rendelkezhessenek a testükkel, és eldönthessék, vállalnak-e gyermeket. Szerinte szexuális felvilágosításra, a teherbeesés és a nemi betegségek elleni védekezés tanítására és hozzáférhetővé tételére van szükség, az abortuszt viszont nem szabad korlátozni. Önkéntesként dolgozik egy segélyvonalnál, amely bántalmazott nőknek nyújt segítséget.

Andrea 25 éves egyetemista. Egy kis faluban nőtt fel, roma családban. Az érettségi után nem tudott felvételezni, mert nem tudott volna miből élni, és nyelveket sem tanult. Egy gyár irodájában dolgozott, munkája mellett tanult meg angolul, és két éve kezdett el egyetemre járni. Szociológiát tanul, és egy oktatási alapítványnál dolgozik. Keresetéből a családját is segíti.

Van-e olyan csoport, amit leír ez a szó: „nők”? Van-e bármilyen közös vonása Éva, Zsuzsa, Mária, Judit, Boglárka, Fatime, Teréz, Erzsébet, Lili, Nóri, Gabi, Zelma, Zita és Andrea életének? Ha ezt a sokféle életmódot és életkörülményt vizsgáljuk, felmerül a kérdés, hogy mennyire alkalmazható a multikulturalizmus megközelítése a nőkre. Hiszen a multikulturalizmus kiindulási pontja az, hogy a társadalom valamilyen módon elkülöníthető kultúrájú csoportokból áll. Tekinthető-e viszont ilyennek a „nők csoportja”? Létezik-e ilyesmi? Hiszen bár igaz, hogy a nők minden létező társadalomban és minden kultúrában alárendeltek, hátrányos helyzetben vannak a férfiakhoz képest, ugyanakkor a különböző társadalmakban megszámlálhatatlan alcsoporthoz (pl. etnikumhoz, társadalmi osztályhoz, vallási, világnézeti csoporthoz) tartoznak, vagyis ha van is strukturális hasonlóság a helyzetükben, nem tekinthetők egységes „csoportnak”.

A 20. század második felének kezdetén a nőtörténelemmel, a nők helyzetével foglalkozó munkák és mozgalmak például az Egyesült Államokban egyáltalán nem, vagy nem eléggé voltak figyelemmel a nők különbözőségére, helyzetük sokféleségére, és ezért hajlamosak voltak egyetemesnek tételezni a „női tapasztalatot”, amelyet egyszerűen ellentétbe állítottak a férfiak történelmével. Ebben az alapjában egyfajta női identitásból kiinduló modellben az etnikumot, a társadalmi helyzetet és a nemet nem volt lehetséges egy elméleti mezőben tárgyalni. Vagyis úgy látszott, mintha a fehér (és felső-középosztálybeli) nők tapasztalata volna az „egyetemes” női tapasztalat, mintha ők nem tartoznának semmilyen etnikumhoz vagy osztályhoz, és történelmi tapasztalatukat kizárólag a nemük határozná meg. A különböző etnikumokhoz vagy

társadalmi csoportokhoz tartozó nők helyzetét pedig pusztán az etnikumuk vagy a csoportjuk mátrixában értelmezték (valahogy úgy, mintha ma csak azzal tudnánk foglalkozni, hogy milyen „a nők” helyzete, vagy milyen „a romák” helyzete a társadalomban, de azzal nem, hogy a nők lehetnek például roma nők is, és milyen az ő helyzetük a társadalomban). Az újabb fajta multikulturális megközelítés lehetővé teszi, hogy összetettebben legyenek értelmezhetőek a nők komplex viszonyai, sokféleségüket, például társadalmi helyzetüket vagy etnikumukat tükrözve.

A multikulturalizmus és a nők társadalmi helyzetének és történelmének tanulmányozása tehát sok mindent magában foglal: része a nők különböző csoportjai történelmének tanulmányozása, a sokféleség elemzése, a kulturális stúdiumok, az etnikum, a szexualitás és a hatalmi viszonyok működésének elemzése. Az ilyen kérdésfeltevéseket és elemzéseket nem egyetlen egységes politikai cél vagy minta határozza meg, de fő céljuk általában a demokrácia értelmezése, a hatalom működésének és a társadalmi előjogoknak a kritikája, a kisebbségi kultúrák megmutatása és az elnyomás működésének és okainak feltárása. Így egy sok területet magában foglaló nőtörténelem jöhet létre, amely nyitott az olyan kategóriák elemzésére, mint a nem, az etnikum, a társadalmi osztály, a kultúra, a lakóhellyel, régiókkal kapcsolatos meghatározottságok, a generációs hovatartozás vagy a szexuális orientáció. Az összehasonlító elemzések ezek közös határait is feltárhatják.

Különösen az elmúlt évtizedben nagyon sok területen megjelentek a nők helyzetével foglalkozó tanulmányok, elemzők és elemző csoportok: a társadalomtudományokban, az irodalomban, vagy a társadalmi élet különböző szinterein is (például a civil szervezetekben, vagyis a szakembereket és önkénteseket tömörítő egyesületekben, és kismértékben az állami politikában is). Ezek közös célja, hogy kutathatóvá és megmutathatóvá tegyenek eddig elrejtett, elhallgatott tapasztalatokat. A nők helyzetét feltárni tehát egyszerre jelenti a nőkről szóló közbeszéd elemzését, a nők jogainak és társadalmi egyenlőségének tárgyalását, valamint részben ezeken keresztül a társadalom működésének gyökeres megváltoztatását – hiszen a nők elnyomása nagyon mélyen gyökerezik társadalmunkban.

A multikulturalizmus átfogó célja az oktatásban az, hogy felkészítse a diákokat mint szakembereket és mint egy-egy munkahelyi közösségben dolgozó embereket is a világban való részvételre. A multikulturalizmus elvét integráló oktatás segíti a nem-többségi tanulókat kulturális és társadalmi kompetenciájuk fejlesztésében; segíti a többségieket, hogy saját magukat is a kultúrájukon keresztül tudják értelmezni (és ne tekintsek mégoly domináns kultúrájukat sem magától értetődőnek, az egyetlen

Sokféleség-képzés

normának); „hidakat épít” a nem-többségi tanulók otthoni kultúrája és a domináns kultúra között; segíti a különböző háttérű tanulókat abban, hogy jobban megértsék és értékeljék egymást. Segít továbbá a diákoknak abban, hogy tudjanak az emberi jogokról; hogy gondolkodjanak a társadalmi igazságosságról és az egyenlő esélyekről, illetve a hatalom megoszlásáról különböző csoportok között; hogy jobban megértsék az elnyomás és az egyenlőtlenség okait, és azt, hogy ezeket a társadalmi problémákat hogyan lehet megszüntetni; valamint fejleszti a diákok gondolkodását a társadalmi cselekvés lehetőségeiről. Ebbe a keretbe pedig beleilleszthető a nők helyzetéről való beszéd is, hiszen ha a nők nem alkotnak is egységes „csoportot” (bár ami azt illeti, így van ez a többi „kisebbségi csoporttal” is, egyik sem homogén), és természetesen nem jelentenek a társadalomban számszerű kisebbséget, a társadalom hatalmi viszonyaiból következően vannak olyan súlyos hátrányaik, amelyek a fent vázolt témakörökhöz hasonlóan elemezhetők: például a lányok hátrányos helyzete az oktatásban; a nők láthatatlansága a mai történelem- és társadalom-felfogásban; a nők emberi jogai; korántsem egyenlő esélyei; s a társadalom megváltoztatásának szükségessége a nők emberi jogainak és egyenlő esélyeinek érvényesítéséhez.

A kritikai szemléletű multikulturalista nőfelfogás tehát nem csupán a sokszínűség emlegetését és kedélyes éltetését jelenti, hanem a társadalomban zajló küzdelmeket is magában foglalja. Azt mondja, hogy át kell alakítani azokat a társadalmi, kulturális és intézményi viszonyokat, amelyekben például a „nő” és a „férfi” kifejezések jelentései, és a hozzájuk kapcsolt magyarázatok és hatalmi viszonyok létrejönnek. Vagyis nem önmagában a sokféleség a cél – a sokféleséget a kultúrakritika és a társadalmi igazságosságnak való elköteleződés politikáján belül kell megerősíteni. A privilegizált, mindennapi előnyöket élvező csoportok pedig helyesen teszik, ha feltárják saját kultúrtörténetüket, illetve előnyös helyzetük kultúrtörténetét is, hogy ne tekintsék önmagukat semlegesnek, vagy helyzetüket egyetemesnek: vagyis megvizsgálják, hogy történetileg hogyan alakult ki az a társadalom, amelynek számos színterén ők nap mint nap élvezhetik előnyeiket és hatalmukat, míg mások kevésbé vagy semennyire sem részesülnek ebből a hatalomból.

A nők és a társadalmi egyenlőtlenségek

A Földnek gyakorlatilag valamennyi létező társadalma patriarchális jellegű, vagyis a férfiakkal biztosított előnyökre és hatalomra épül, s ennek a berendezkedésnek a gyökerei nagyon távoli időkig nyúlnak vissza. Olyannyira, hogy a patriarchátus (férfiuralom) alapelve tökéletes alibire talál abban, hogy ezt a *történetileg* kialakult társadalmi berendezkedést a lehető *legtermészetesebbként* állítja be – ezért lehetséges az, hogy még a hatalomból kiszorítottak (például a nők) tömegei sem kritizálják, mert maguk is természetesnek vélik működését, hatalmelosztását. Ha tehát azt akarjuk, hogy a társadalom másképpen működjön, hogy tagjainak életét és lehetőségeit ne veleszületett előjogok és hatalmi sémák határozzák meg, az egyik megoldás, ha mindenféle társadalmi gyakorlatról, amely a férfiakkal biztosít előnyt és hatalmat, megmutatjuk, hogy nem

„természetes” dolog, hanem történeti: a történelem során kialakult és folyamatosan alakuló társadalmi és politikai jelenség. Nem természetes, hogy a férfiaknak inkább jár a munkalehetőség; nem természetes, hogy a férfiak több pénzt keresnek ugyanolyan iskolai végzettséggel és hasonló beosztásban is; nem természetes, hogy férfiak a politikai és gazdasági vezetők, hogy nő nem lehet vezető olyan társaságban, amelyet férfiak alkotnak; és nem természetes, hogy férfiak verik vagy szóban bántalmaznak a feleségüket: mindezek egy régóta kialakult társadalmi intézményrendszer *következményei*.

Az, hogy a nők milyen jogokkal, illetve lehetőségekkel rendelkeznek, természetesen nagymértékben eltér a világ egyes régióiban. Európában az elmúlt kétszáz év során a nőknek sikerült elérniük, hogy meglehetősen széles körű jogokkal rendelkezzenek, de a nőmozgalmak sikere egyelőre itt is csak viszonylagos. A 18. és különösen a 19. századtól nőírók és politikai csoportok kezdték el követelni, hogy a nők rendelkezhessejenek olyan jogokkal, amelyek lehetővé teszik önálló társadalmi létezésüket (mert addig a nők tömegei csak a férfiak révén, egy-egy család férfiaktól függő, eltartott tagjaként léteztek): hogy többek között tanulhassanak, munkát vállalhassanak, önállóan örökölhessenek és szavazhassanak. A nők egyenlő jogaiért küzdő mozgalmak időnként lendületet vettek, időnként pedig megtorpantak: Magyarországon a 20. század elején élénk és nagyszámú feminista nőt mozgósító szerveződések működtek, amelyek aztán a szocializmus évtizedei alatt eltűntek. A szocializmus idején a nők jogairól jelképesen, funkció nélküli nőtanácsok fenntartásával „gondoskodott” az állam. Eközben a nők számára gyakorlatilag kötelezővé tette, hogy teljes munkaidőben dolgozzanak (amit sokan bizonyára kényszerként, sokan viszont a lehetőségek megnyílásaként éltek meg, elsősorban társadalmi helyzetüktől és koruktól függően). Úgy tűnt, hogy a nők a társadalom teljes jogú tagjai lettek. Ám ez csak a látszat volt: a nők jóval (a különböző foglalkozási területeken 30-40%-kal) kevesebb fizetést kaptak, mint a férfiak, munkahelyi előlépésük lehetősége is korlátozottabb volt, s ráadásul szinte kizárólag rájuk hárult a házimunka, a gyermeknevelés és a család összetartásának terhe is. Vagyis a nők általában kevesebbet kerestek, a munkahelyükön sokkal nehezebben jutottak előre, és kétszer annyit dolgoztak, mint a férfiak.

Ennek tükrében meglepő, hogy egy 1991-es nemzetközi felmérésben a magyar női válaszadók azt állították, hogy életük során a nemük miatt szinte soha nem tapasztaltak hátrányos megkülönböztetést.¹ Igaz, a nők a posztszocialista országok mindegyikében a nyugati társadalmak női válaszolóihoz képest alacsonyabb arányban észleltek diszkriminációt. Vajon az-e a helyzet, hogy a nyugati nők több hátrányt szenvednek nemük miatt, vagy csupán a keletiek ingerküszöbe magasabb a diszkriminációnak e formája esetében, vagyis nem tekintik diszkriminációnak azokat a hátrányokat, amelyek nap mint nap érik őket? – teszi fel a kérdést a tanulmányt ismertető Neményi Mária. Mert könnyen lehet, hogy a magyar nők nem nevezik diszkriminációnak, ha nehezebben jutnak előre a munkahelyükön, mint a férfiak, ha kevesebb fizetést kapnak ugyanazért a munkáért, ha a háztartás és a gyereknevelés összes terhét ők viselik, és ha

¹ Neményi Mária [1999] *Csoportkép nőkkel*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 5. o.

a munkatársuk, a főnökük vagy egy televíziós műsorvezető mondjuk „Margitkának” szólítja őket, holott nincsenek kölcsönösen tegeződő viszonyban, és ők nem hívnák a munkatársukat, a főnöküket vagy a műsorvezetőt „Lacikának”. Neményi meglátása szerint annak, hogy a magyar nők kevésbé érzékelik hátrányos megkülönböztetésüket, az lehet a magyarázata, hogy az államszocializmus idején a család jelentette az egyetlen mentővázat az élet minden területére beavatkozó politikával szemben, s ezért olyannyira felértékelődött a nők szemében, hogy nem merik kritizálni, illetve nem merik végiggondolni a neki szerepekhez kötődő hatalomelosztás igazságtalanságait. Az olyan javak, mint a hatalom, a tekintély, az önbecsülés vagy a kompetencia, ráadásul nehezen mérhetőek – ámde hiányuk súlyos teher.² Ha a nők nem bíznak magukban, nem lehetnek biztosak abban, hogy a férfiak támogatása nélkül is megállhatnak a lábukon, mert nincsenek olyan helyzetben, akkor valóban nehéz kritizálniuk azt a rendszert, amely őket kevesebbre tartja a férfiaknál.

Ilyen módon viszont, mivel a nők tömegei kerültek olyan helyzetbe, amelyben nem tudhattak szembenézni hátrányos társadalmi helyzetükkel, nem alakult ki sem az, hogy közösen gondolkodjanak a diszkriminációról, sem az, hogy megpróbáljanak együtt tenni valamit ellene. Sőt: ahogyan általában a kisebbségi helyzetre jellemző, azok a nők, akik egy alapvetően nőellenes, őket lebecsülő közegben sikereket tudnak elérni, gyakran vagy kifáradnak, vagy egyszerűen elfogadják státuszukat „különlegesnek”, és nem kezdik el vitatni az alapjában férfiakat előnyben részesítő struktúrát, s nemcsak hogy nem segítenek más nőknek, hogy hasonló sikereket érhessenek el, hanem lekicsinylésükkel még hátráltatják is őket. Ezzel a jelenséggel számtalan esetben találkozhatunk a valamilyen területen sikereket elérő nőkkel készített interjúkban. Ezt szemlélteti az alábbi interjúrészlet is. A beszélő egy olyan nő, akinek sikerült egy „férfiszakmának” tartott területen megmutatnia, hogy mit tud, mégis elutasítja még a gondolatát is, hogy más nők is érvényesülhessenek azon a területen, amelyet ő valamiért „férfiaknak valónak” tart, és gúnyos megjegyzéseket tesz rájuk:

Részletek egy zenei rendezőnővel készített interjúból:

„Amint volt üresedés, beadtam a jelentkezésemet, de a zenei osztály vezetője kijelentette, hogy nőt soha. És fölvettek egy férfit.”

„Nehéz erről beszélni. Ha fiúnak születtem volna, most karmester lennék. És állati jó karmester. Néha így is vezényelek, ha béna a karmester, és látom, hogy a zenészek befelé pislognak a kontrollszoba ablakán. Nagyon könnyen olvasok kottát (. . .) Ez adottság.”

„A konzervatóriumban zeneszerzést tanultam, de komponista sohasem akartam lenni, mert nekem még régimódi elveim vannak: nő ne legyen se karmester, se zeneszerző. (. . .) Na ne. Azt sem szeretem, ha egy zenekarban nő játszik pozanon vagy nagybőgőn. Vagy amikor tyúkólt látok a fafúvóknál. Nem tehetek róla, de irritál.”

De mit is jelent a diszkrimináció? Olyan hátrányos megkülönböztetést értünk rajta, amelyet bizonyos csoportokra vagy az azokhoz tartozó emberekre alkalmaznak – szán-

² Uo., 8. o.

dékosan vagy tudatos szándék nélkül. Az ilyen megkülönböztetés nem az egyénnek a kérdéses ügy szempontjából lényeges tulajdonságain alapul, illetve nem az egyént veszi elsősorban figyelembe, hanem a kisebbségi csoportról alkotott véleményt. (A hátrányos megkülönböztetés alapja leggyakrabban a nemzeti és etnikai hovatartozás, az állampolgárság, a nem, a szexuális irányultság, a vallás, a kor, a betegség és a társadalmi réteghez való tartozás.)

A hátrányos megkülönböztetés sokféle formában nyilvánul meg, és sokféleképpen csoportosítható. (Lehet például közvetlen vagy közvetett, tartalmazhatják jogszabályok, vagy előfordulhat, hogy egy jogszabály önmagában nem diszkriminál, de a jogalkalmazói gyakorlat igen.) Megkülönböztethetünk nyílt vagy úgynevezett rejtett diszkriminációt is. Nyílt megkülönböztetés áll fenn akkor, ha egy jogszabálynak, intézkedésnek vagy egy magánszemély tudatos cselekedetének az a kifejezett célja, hogy egy kisebbséget és a hozzá tartozókat kirekessze, vagy bármilyen módon hátrányosan megkülönböztesse: ilyen például, ha egy munkaadó szándékosan nem vesz fel nőket egy adott pozícióba, esetleg eleve úgy hirdet meg egy (mondjuk üzletkötői) állást, hogy arra férfi jelentkezők pályázatát várja, holott egy nő nyilvánvalóan éppúgy el tudná végezni a feladatot, mint egy férfi.

A diszkrimináció nem mindig nyílt – lehet többé vagy kevésbé rejtett is. Ilyen például az úgynevezett *történelmi diszkrimináció*, amikor a korábbi diszkriminatív jogszabályok, hatósági intézkedések vagy magánszemélyek diszkriminatív aktusai következtében olyan hátrányok és a köztudatban élő előítéletek halmozódtak fel, amelyek az adott csoporthoz tartozók számára a jogszabályokban biztosított egyenlőség ellenére hátrányos helyzetet teremtenek (ez a helyzet például a bántalmazott nők esetében, többszörösen is: a bántalmazások többsége ki sem derül, mert a nők nem mernek feljelentést tenni; a bántalmazó férfiak nem kapnak büntetést, vagy nagyon kicsi büntetést kapnak); vagy az *aránytalan bánásmód*, amikor magánszemélyek, jogi személyek vagy állami szervek nem egyenlő módon bánnak az adott csoporthoz tartozókkal, ennek elismerése (és gyakran felismerése) nélkül (ilyen lehet például, ha a hatóságok bizonyos társadalmi csoportokkal kapcsolatban kevésbé körültekintően járnak el, például nem tartják súlyos bűnnek a nők vagy a lányok bántalmazását vagy zaklatását, nem nyomoznak és nem emelnek vádat ilyen ügyekben, különösen családon belüli erőszak esetén).

Nagyon sok nőt nemcsak önmagában nő volta, hanem egyéb társadalmi csoporthoz való tartozása vagy társadalmi, anyagi helyzete miatt is hátrányos megkülönböztetés ér: többszörösen hátrányos helyzetben vannak például a roma nők, a fogyatékkal élő nők, a betelepülő és menekült nők (ők például még kevésbé védettek a családon belüli erőszak ellen), vagy a leszbikus nők.

A továbbiakban néhány olyan területet tekintek át, ahol a nők gyakran hátrányos helyzetbe kerülnek.

A munka világa

Az ENSZ adatai szerint a világon végzett összes munka kétharmadát nők végzik: ugyanakkor a világ jövedelmének csak 10%-át kapják nők, a világ anyagi javainak pedig mindössze 1%-a van nők tulajdonában.

A nők alig néhány generációval ezelőtt állhattak munkába, hogy megteremthesék önálló életük feltételeit, vagyis ne legyenek teljesen kiszolgáltatva férjüknek vagy férfi rokonaiknak. A tanulás és a munkavállalás lehetősége Magyarországon a 20. század elején nyílt meg a nők előtt, de csak a 20. század második felében vált tömegessé. Vagyis a 20. század folyamán a nők előbújhattak a szigorúan privát családi szférából, amelyben azelőtt kényszerűen tartózkodtak egész életükben: ez többek között annak köszönhető, hogy a nők több mint másfél évszázadon át harcoltak jogaikért, hogy egyre nagyobb mértékben vesznek részt a munkaerőpiacon, hogy szavazhatnak, illetve hogy a 20. században elterjedt a fogamzásgátlás (ami lehetővé teszi számukra, hogy eldönthessék, akarnak-e gyermeket és mikor). Ezzel véget vetettek annak a „munkamegosztásnak”, amely évszázadokon át az otthoni munkára, a gyerekekrevelésre, a háztartásra és a ház körüli munkára kényszerítette őket, választási lehetőség nélkül, miközben a férfiak gyakran az otthonuktól távol tartózkodtak vagy dolgoztak. Ma már a középiskolás lányok túlnyomó többsége úgy képzei el az életét, hogy dolgozni fog.

Amiközben a nők jogot nyertek ahhoz, hogy állampolgárok és munkavállalók legyenek, a munka világában a nemi szerepleosztás még nem olyan sokat változott. A nőknek lehet ugyan munkájuk és karrierjük, de továbbra is nagyrészt ők viselik a család ellátásának terheit, s túlnyomórészt ők gondozzák a családban a gyermekeket és az időseket is. Ez olyan nyomás, többletfeladat, amellyel férfi társaiknak többnyire nem kell szembenézniük. Európában tíz egyszülős család közül kilencben nő a szülő; a férfiak nagyon ritka esetben mennek szülői szabadságra (a nők pályájából azonban ez az időszak leggyakrabban kiesik, s később nagyon nehéz újra munkába állniuk); a nők végzik a házimunka 80%-át, és mintegy kétszer annyi időt töltenek a gyerekekkel.³

Magyarországon az elmúlt évtizedekben, a 20. század második felében igen nagymértékben megnőtt a nők szerepe a gazdaságban. A szocializmus idején a nők túlnyomó többsége dolgozott. Igaz, amiatt, hogy a férfiaknál kevesebb fizetést kaptak, s mert a családi teendők ellátásával kettős teher nehezedett rájuk, hátrányos helyzetbe kerültek, de ugyanakkor a munkavállalás, részben a munkahelyeken szövőődő emberi kapcsolatok miatt nagyon sok nő életét gazdagította, és enyhítette anyagi kiszolgáltatottságukat is. 1990 óta azonban egyre nagyobb a visszaesés ezen a téren: egyre többen veszítik el a munkahelyüket, és nem találnak másikat, vagy bizonytalan státuszú alkalmazottá válnak.⁴ Az 1990-es években megduplázódott azoknak a nőknek az aránya,

³ Az adatok forrása: *Young Women's Guide to Equality between Women and Men in Europe* [2001] European Women's Lobby, 2001. április. (www.womenlobby.org)

⁴ Frey Mária [1997] „Nők a munkaerőpiacon.” in: Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.) *Szerepváltozások: Jelentés a nők helyzetéről*. TÁRKI – Munkaügyi Minisztérium, 14. o.

akik szociális-jóléti ellátásból vagy mások jövedelméből élnek.⁵

Magyarországon a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező férfiak 30-40%-kal keresnek többet, mint az ugyanolyan végzettségű nők. Az Európai Unióban a férfiak és nők közötti átlagos béreltérés 20%-os (a férfiak javára), de van, ahol eléri a 30%-ot is. Hollandiában például a nők átlagosan 62%-át keresik az azonos pozícióban dolgozó férfiak fizetésének.

lidi: „25 éves vagyok, egy éve dolgozom informatikusként. Az egyetem elvégzése után majdnem egy évig nem találtam munkát. Végül elvállaltam egy rosszabb munkát egy kis cégnél, ott voltam egy ideig, és most végre jobb helyen dolgozom. A férjemmel együtt végeztünk az egyetemen, ugyanazt tanultuk. Neki az apám szerzett állást, amikor végeztünk, mert azt mondta, hogy egy családban az a fontos, hogy a férfinak legyen munkája jó helyen. Nagyon nehéz volt az az egy év, amíg sehol nem találtam állást. Minden interjúm megkérdezték azt is, hogy mikor is akarok gyermeket szülni, mert ha hamarosan, akkor nem vesznek fel. A férjem hasonló területen dolgozik, mint én, de háromszor annyit keres.”

Vagyis a nők bére jelentősen elmarad a férfiakétól, s ráadásul nagyon gyakran dönteniük kell a család és a karrier között. (A valamilyen pályán sikeres nőktől gyakran megkérdezik, hogyan sikerül összeegyeztetniük karrierjüket a családjukkal – ugyanezt a kérdést férfiakra soha nem teszik fel, még akkor sem, ha számos gyermekük van.) Az is a nők munkavállalását nehezíti, hogy szülés után nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem tudnak visszatérni a munkaerőpiacra. (A népesedési kormánybizottság és több civil szervezet ezért azt javasolja, hogy adókedvezményekkel ösztönözzék a munkáltatókat a gyermeket vállaló nők foglalkoztatására. Hiszen nagyon gyakran előfordul, hogy nem vesznek fel állásba olyan nőket, akikről a munkáltató tudja vagy feltételezi, hogy gyermeket akarnak, vagy kisgyermekük van. „Ennek alapvető okai azok a törvények, amelyek kompenzálás nélkül rónak a munkáltatóra anyagi és munkaszervezési terheket a nők gyerekszülésével, gyerekápolásával kapcsolatban, és amelyek révén gyakorlatilag az állam kényszeríti a női munkavállalók diszkriminálására a saját gazdasági érdekeiket ésszerűen szem előtt tartó munkáltatókat.”⁶ A nők a munkaidő rugalmassá tételének első áldozatai is: őket bocsátják el, vagy veszik fel csupán részmunkaidőben – hiszen ha gyermeket nevelnek, és mert nagyon gyakran a gyermeknevelés minden terhe rájuk hárul, nem dolgozhatnak reggeltől késő estig. (Igaz, a részmunkaidős foglalkoztatás hasznos is lehet, hiszen megkönnyíti a nőknek a visszatérést szülés után, amikor a gyermekük még kicsi, de ugyanakkor gátolja a munkahelyi előrehaladást, és az érte járó fizetés is alacsony.) Ráadásul negyvenéves koruk fölött a nők már nem találnak munkát, az „elnőiesedett szakmák” anyagi és társadalmi elismertsége pedig alacsony.

⁵ Uo., 16. o.

⁶ A Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség bírálata és javaslatai az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényjavaslathoz, 2003. november 28. (<http://habeascorpus.hu/allaspont/kritika/antidiszkr.2003.11.28.pdf>)

Összefoglalva: a munka területén nagyon mély a szakadék a nők és a férfiak között. A nőknek alacsonyabb a fizetésük, hosszabb ideig munkanélküliek, és kevésbé stabil a munkájuk. A családjuk miatt gyakran részmunkaidőben dolgoznak, s ez egyrészt lehetetlenné teszi szakmai karrierjüket, másrészt jóval kevesebb a társadalombiztosításuk és a nyugdíjjarulékuk összege, és ez nagyon sok beteg vagy idős nőt még inkább kiszolgáltatottá tesz. Sok olyan nő is él ma Magyarországon, akinek soha nem volt munkaviszonya, csak a családjá mellett és a háztartásban, háztáji gazdálkodásban dolgozott – igaz, ott éjt nappallá téve –, és így ma egyáltalán nincs nyugdíja.

Anna: „A családomból csak én végeztem egyetemet. Budapesten élek, dolgozom, viszonylag jól keresek. De akik felneveltek és a legtöbbet segítettek, az anyukám és a nagynéném, nekik egyre nehezebb az életük. Mezőgazdasági termelők voltak mindig: salátát, paprikát, szőlőt, gyümölcsöt termelnek, teheneik vannak. Nagyon keményen dolgoznak a gazdaságban, és a házimunkát is ők végzik. Társadalombiztosítást mindig csak a férfiak után fizettek, ez a családjukban így volt természetes. Sokat kellett fizetni, és azt gondolták, hogy elég, ha a férfi kap nyugdíjat. Azóta a termeléssel, piacozással jóval kevesebbet lehet keresni, és a férfiak várható nyugdíja is minimális. A nagynéném férje már rég meghalt. Öregszenek, és nyomaszt a gondolat, hogy semmilyen nyugdíjra nem jogosultak, mert ahhoz minimum 7 és fél év munkaviszony kellene. Lehet, hogy néhány év múlva nekem kell mindkettőjüket támogatnom.”

A hagyományosan „nőinek” tekintett szakmák a legkevésbé megfizetettek. Ugyanakkor még azokon a területeken is, ahol a nők vannak többségben (pl. az oktatásban vagy az egészségügyben), általában férfiak töltik be a vezető pozíciókat. Az ilyen szakmákban minél feljebb haladunk a ranglétrán, az anyagi és társadalmi presztízs létráján, annál kevesebb nőt találunk. Egyes szakmákon belül is elkülönülnek a nemek. Az orvosi pályán például a sebészek és a nőgyógyászok túlnyomó többsége férfi (és ők anyagilag is sikeresebbek), míg a gyermekgyógyászok között több a nő (de ennek a szakágnak a társadalmi presztízse jóval kisebb, s kisebb a kereseti lehetőség is).⁷ Ha egy szakma „elnőiesedik”, az vagy azzal jár, vagy annak a következménye, hogy kevesebb pénz is jár a műveléséért, s ezért a férfiak elhagyják. Ez, ahogyan többek között Pierre Bourdieu francia szociológus elemzi, nem azt jelenti, hogy a férfiak szervezett ellenállási stratégiákat dolgoznak ki, és megegyeznek abban, hogy a nőket bizonyos területeken nem hagyják érvényesülni, ám feltételezhető, hogy a nők elutasításának logikája bizonyos területeken valamiféle kusza, erősen érzelmi indíttatású szorongásban gyökerezik: az attól való szorongásban, hogy a nőiesség veszélyezteti a kivételességet, a pozíció becsét, s ezzel betöltőinek férfiasságát (és anyagi érdekeit) is.⁸

⁷ Nagy Beáta [1997] „Karrier női módra.” in: Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.) *Szerpváltozások: Jelentés a nők helyzetéről*. TÁRKI – Munkügyi Minisztérium, 36-37. o.

⁸ Bourdieu, Pierre [2000] *Férfiuralom*. Budapest: Napvilág Kiadó, 103. o.

A nők elleni erőszak

„A világon egyetlen ország sincs, ahol a nőket nem éri erőszak. Semelyik nő életében nincs egyetlen terület sem, ahol nem fenyegethetik meg, vagy nem érheti erőszak. A nők elleni erőszak nem ismer földrajzi határokat, nincs korhatára, nincs tekintettel a társadalmi osztályokra, etnikumokra vagy a kulturális hovatartozásra, és sokféle megjelenése van.”⁹ Az ENSZ meghatározása szerint: „A nők elleni erőszak bármely olyan, a nőket nemük miatt érő erőszakos tett, amely testi, szexuális vagy lelki sérülést okoz vagy okozhat nőknek, beleértve az effajta tettekkel való fenyegetést, valamint a kényszerítést és a szabadságtól való önkényes megfosztást, történjék az a közéletben vagy a magánszférában.” (*Deklaráció a Nők Elleni Erőszak Megszüntetéséről*, 1993.)¹⁰ A nők elleni erőszak nyilvánvalóan társadalmi és politikai kérdés, mert megakadályozza a nők és a férfiak egyenlőségét, és ellenkezik a demokrácia alapelveivel.

Minden nő tapasztal férfierőszakot valamilyen formában: ez lehet fizikai, szexuális vagy pszichológiai erőszak, és elkövetheti valaki a családban, a tágabb közösségben, ismerősök között – vagy fenntartója lehet az állam is, ha az állami szervek nem tesznek eleget ellene. Tévedés azt hinni, hogy a nők elleni erőszak a szegénységhez és az alkoholizmushoz kapcsolódik: minden társadalmi csoportban jelen van.

A nők elleni fizikai és főleg nemi erőszakra sokan tévesen azt gondolják, hogy a nő számára ismeretlen tettesek követik el, mondjuk éjjel az utcán, vagy elhagyatott városrészekben. Ez azonban nem így van: a nők az erőszakkal az esetek túlnyomó többségében az otthonuk falai között kell, hogy szembenézzenek, az elkövetők pedig családtagjaik: férfi rokonaik vagy a férjük, élettársuk.¹¹ Tíz magyar nő közül legalább kettő élt már olyan partnerkapcsolatban, amelyben partnere fizikailag bántalmazta, rendszeresen verte, vagy más súlyos testi bántalmazást követett el ellene. A válások magas számának emlegetésekor szinte soha nem kerül szóba az a tény, hogy az elvált nők 57%-át verte a volt férje.¹² Magyarországon évente mintegy 40-42 nőt ölnek meg a családján belül, azaz szinte minden héten meghal egy nő családon belüli erőszak következtében. Az elkövető az esetek többségében az áldozat férje vagy élettársa. A férfi bántalmazók 60%-a a gyermekét is bántalmazza, a bántalmazott nők pedig gyakran maguk is bántalmazzák a gyermeküket. A kapcsolaton belüli testi erőszak esetében 95%-ban férfiak az elkövetők és nők az áldozatok; az elvált magyar nők több mint kétharmada számolt be arról, hogy volt férje szexuális erőszakot követett el ellene.¹³ Ha nem hideg számokban, hanem emberéletekben gondolkodunk, láthatjuk, hogy ez rengeteg embert érint.

⁹ *Violence Against Women Information Pack* [1997] World Health Organization (www.who.int)

¹⁰ Forrás: a Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület honlapja. (www.nane.hu)

¹¹ Az Európai Női Lobbi 1999-es kutatása szerint a nők elleni erőszakot az Európai Unióban az esetek 95%-ában az otthonukban követik el.

¹² Tóth Olga [1999] *Erőszak a családban*. Budapest: TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok. 32. o.

¹³ Forrás: www.nane.hu

Gondoljunk csak bele, hányszor hallunk híreket arról, hogy valaki megölte a feleségét, élettársát, a hírek készítői szerint „szerelemből” vagy „féltékenységből”! A valóságban a gyilkosságot leggyakrabban hosszú éveken át tartó bántalmazás, zaklatás és fenyegetés előzi meg, amely ellen az áldozat a környezete (ismerősei és a hatóságok) segítségével nem tud mit tenni, pedig tudnak róla az ismerősei és esetleg a rendőrség is. Többek között Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen (NaNE) egyesület munkájának és kampányainak köszönhetően bizonyos mértékű áttörés tapasztalható a családon belüli erőszak ügyében: megindult a társadalmi és politikai párbeszéd, és a rendőröknek

Minden ötödik nőt rendszeresen ver a férje vagy élettársa

**A családon belüli erőszak nem magánügy!
Cselekedjünk együtt, hogy áttörjük a közöny falát!**

NaNE Segélyvonal kánálmaszól nőknek és gyerekeknek
116 000 116
Minden este 18 00 és 22 00 óra között
Hívj a családon belüli erőszak elleni segítségért
116 000 116
116 000 116
116 000 116

NaNE
NŐK A NŐKÉRT EGYÜTT AZ ERŐSZAK ELLEN
116 000 116

NEM A CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK ENNEM A POLÍCIA
116 000 116

A NaNE Egyesület plakátja a nők elleni erőszokról

nyújtott képzések is remélhetőleg hatékonyak lesznek abban, hogy a rendőrök felismerjék és kezelni tudják az ilyen eseteket, s ne tekintsek a „család magánügyének”, ahogyan hosszú időn át tették.

Amíg az állami intézmények nem garantálják a nők családon belüli fizikai biztonságát, és ez nők százezreinek halálához vezet szerte a világon, addig a nők elleni diszkrimináció széles skáláján a családon belüli erőszakot kiemelt helyen kell kezelni. A statisztikai adatok megmutatják, hogy a nők ellen elkövetett bűncselekmények között egyértelműen a családon belüli erőszak a leggyakoribb halálozási ok. A helyzetet tovább nehezíti, hogy a családban, az otthon falai mögött folyó erőszakot nagyon sokan magánügynek tekintik, a sérthetetlen privát szféra részének, s ez a bántalmazott nők számára jelentősen megnehezíti a segítségkérést, a környezet számára pedig a segítségnyújtást.¹⁴ A feleségverés a köztudatban nem számít „komoly” bűncselekménynek: pedig bűncselekmény, amely gyakran súlyos sérülésekhez és gyilkossághoz vezet.

A NaNE Egyesület ismertető anyagaiban és honlapján egyaránt felsorolja a nők elleni erőszak fajtáit. Kiadványaik alapján idézem a partnerkapcsolati erőszak legjellegzetesebb példáit, amelyek mindegyike tönkreteszi a nők önbecsülését és egészségét, vagyis az egész életét:¹⁵

Szóbeli (verbális) erőszak: Amikor a férfi lekicsinyli, sértegeti, gúnyolja vagy neveltségessé teszi a partnerét (például a nő külseje, vallása vagy etnikai hovatartozása miatt); bántalmazással vagy veréssel fenyegeti, vagy a gyerekek elvételeivel, öngyilkossággal fenyegetőzik.

Lelki erőszak: A lelki erőszak része, ha a férfi elszigeteli a partnerét, esetleg eltiltja barátaitól, a munkától, a családjától, kedvenc foglalatosságaitól; féltékenykedésével zaklatja; módszeresen lerombolja a nő önbizalmát; elzárkózik a problémák közös megbeszélésétől; mindenért a nőt hibáztatja; fegyverrel fenyegeti, félelmet kelt benne; támadóan faggatózik, nem hagyja másokkal kommunikál-

¹⁴ Lásd: www.nane.hu

¹⁵ Lásd: ugyanott, illetve: *Miért marad? A családon belüli erőszak: a feleség- és gyermekbántalmazás. Hogyan segíthetünk?* [1999] Budapest: NaNE Egyesület. Részlet a kiadvány előszavából: „Kézikönyvünkben a bántalmazót férfinak tételezzük fel, az áldozatot pedig nőnek. A világ legkülönbözőbb pontjain – köztük részben Magyarországon is – végzett statisztikai felmérésekből kiderül, hogy az esetek mintegy 95 százalékában férfi az elkövető, és nő az áldozat. A fennmaradó öt százalékban a bántalmazó heteroszexuális vagy meleg kapcsolatban élő nő vagy meleg kapcsolatban élő férfi. Tisztában vagyunk vele, hogy a szerepek ilyen nyilvánvaló megkülönböztetése sokak számára zavaró, egyesek számára talán sérelmes is. A tények azonban azt támasztják alá, hogy a hagyományos nemi szerepek megtanulásával együtt a férfiak (és a nők) azt is megtanulják, hogy mennyit engedhetnek meg maguknak büntetlenül – s ebbe a körbe sajnos a feleségbántalmazás is beletartozik. Ezért fontos egyrészt, hogy felfigyeljünk e jelenségre a tipikusan nemhez kötött szereposztására, másrészt, hogy azok a férfiak, akik úgy érzik, ez a felosztás számukra megbélyegző, ne a nők bántalmazásának tagadásával, hanem a megszüntetésére irányuló erőfeszítések révén próbáljanak meg ellene tenni. A nők elleni erőszak csakis akkor szűnhet meg, ha elég sok férfi és nő gondolja úgy, hogy az helytelen és tarthatatlan.” 5. o.

ni, állandóan ellenőrzi (pl. telefonon).

Testi (fizikai) erőszak: Amikor egy férfi veri, bezárja valahová a feleségét/élettársát, kizárja a lakásból, megkötözi, vagy bármilyen módon korlátozza a mozgásszabadságát.

Szexuális erőszak: Ilyen a nemi erőszak, az erőszakoskodás és kényszerítés, a szexszel való fájdalomkozás vagy megalázás, a reprodukív jogok korlátozása: amikor a férfi akadályozza a nő fogamzásgátlását, vagy éppen kényszeríti a fogamzásgátlásra, illetve kényszeríti akár a terhességre, akár az abortuszra.

Gazdasági erőszak: Ez történik, amikor a férfi anyagi függésben tartja a feleségét vagy élettársát: lebeszéli a munkáról, vagy eltiltja tőle, elveszi a nő fizetését, megkérdőjelezi mindennapi kiadásait, és minden fillérről elszámoltatja, sakkban tartja vagy zsarolja közös néven levő cégükkel.

A témáról magyarul megjelent szakirodalomból a legrészletesebb és legátfogóbb Morvai Krisztina könyve, a *Terror a családban: A feleségbántalmazás és a jog* (Kossuth Kiadó, 1998). Ez a munka számos magyarországi eset részletes ismertetését tartalmazza, ismerteti a nők jogait és a vonatkozó jogszabályokat, törvényeket (amelyeket a bántalmazott nők általában egyáltalán nem ismernek), és a beszámolók segíthetnek a bántalmazott nőknek abban is, hogy tudják, nem csak ők vannak ilyen helyzetben, és hogy megértsék: a helyzetükön lehet változtatni.

Ha nők elleni erőszakkal, bántalmazással találkozol, és nem tudod, hová fordulhatnál, kinek mondhatod el, megbeszélheted a NANE bántalmazott nők és gyerekek számára fenntartott segélyvonalának munkatársaival: 06-80-505-101 (este 6 és 10 óra között).

Részlet egy bántalmazott nő leveléből, Morvai Krisztina Terror a családban című könyvéből:

Zsuzsa, 28 éves: „Először el sem hittem, hogy vége a rettegésnek, a borzalomnak. Közel egy évig bujkáltunk, menekültünk az édesanyámmal és a kisfiammal. Nincs olyan anyaothona az országnak, amelyikben ne jártunk volna. A férjem ellen folyt a büntetőeljárás, de nem tudott olyat tenni ellenünk, amiért őrizetbe vették volna. Eltörte a csigolyáimat, meztelenül kiállított az ablakba, késsel megsértette a nyakamat, összetörte az anyukám lakását. S persze szabadlábban védekezett, mert mindezt nem találták elég oknak az előzetes letartóztatásra, és természetes volt, hogy az áldozatoknak kell földönfutókká válniuk. (...) Bármilyen történik is, én jogász leszek! (...) De addig is: minden lehetséges alkalmat meg fogok ragadni arra, hogy tiltakozzam a hatóságok közömbössége ellen, s hogy a nyilvánosság elé vigyem a bántalmazott nők és gyermekek ügyét. Ez a mostani hallgatás nem tarthat sokáig. Remélem, sok harcostársam akad majd. Hiszem: ha a meggyötört, megalázott, rendszeresen bántalmazott nők összefognának, akár a hegyeket is meg tudnánk mozgatni. Mi ugyanis nem gyenge és elesett, hanem erős és kitartó emberek vagyunk. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az az egyszerű, de számunkra nagyon fontos tény: ÉLÜNK!”¹⁶

A nők elleni erőszak egyik legsúlyosabb megnyilvánulása a prostitúció, illetve a prosti-

¹⁶ Morvai Krisztina [1998] *Terror a családban: A feleségbántalmazás és a jog*. Budapest: Kossuth Kiadó, 294-295. o.

túcióra kényszerítés. A prostitúció lényege az, hogy a nőket azok, akik tárgyként árulják őket, pénzért olyan férfiak rendelkezésére bocsátják, akik pusztán tárgyként akarják kezelni őket: hatalmaskodni akarnak a nőkön. Ebben a viszonyban nincsenek érzelmek és nincs kölcsönösség, nem két szabad ember kerül testi közelségbe egymással: a férfi kliensek azért fizetnek, hogy birtokukként, nem szabad emberként kezelhessék a nőket – a prostitúció tehát a nők emberi jogainak teljes tagadását jelenti.¹⁷

A nők és a fiatal lányok a nemzetközi emberkereskedelem fő áldozatai is. Az emberkereskedők leggyakrabban azzal tévesztik meg őket, hogy munkát ajánlanak (például pincérnőket, táncosnőket keresnek). Azután amint lehet, elveszik az útlevelüket. Ebben az esetben pedig a csapdába ejtett nőknek igen nehéz elmenekülniük. Az Európai Unióban mintegy 500000 nő van ilyen helyzetben, közülük 300000-en a balkáni országokból származnak.

Mindezt tekintetbe véve nyilvános figyelemfelkeltő kampányokra van szükség, hogy a nők elleni erőszakot ne tartsák egy-egyszemély magánügyének. Különösen képezni kell a rendőröket, a bíróságokon dolgozókat, és mindenkit, aki hivatásánál fogva nap mint nap találkozik az erőszakkal. Szükség van jobb törvényekre is, amelyek lehetővé teszik például az erőszakot elkövetők távoltartását a bántalmazottaktól, és szükség van a létező törvények betartására; valamint kelleneek segítő helyek

Oktatás a sokféleségről

és szolgálatok. Fontos az is, hogy nagyobb büntetést kapjanak a szexuális bűncselekmények elkövetői, és azok is, akik részt vesznek a prostitúció fenntartásában.

A zaklatás

Sokat elmond a magyarországi helyzetről, hogy a munkahelyi zaklatás fogalma nem szerepel a büntető törvénykönyvben, így az a nő, akit munkahelyén bántalmazás vagy zaklatás ér, nem tud ezzel a címszóval panasszal élni.¹⁸ Külföldi felmérések szerint a nők 70%-a (vagyis több mint kétharmada!) él át életében legalább egy alkalommal munkahelyén vagy valamilyen oktatási intézményben szexuális zaklatást. Ebbe bele-

¹⁷ A prostitúcióról, illetve a Prostitúció Nélküli Magyarországért Mozgalom felhívásáról és céljairól lásd bővebben a Habeas Corpus Munkacsoport honlapját (www.habeascorpus.hu), illetve a <http://prostitutio.hu> honlapot.

¹⁸ A Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség bírálata és javaslatai az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényjavaslathoz, 2003. november 28. (<http://habeascorpus.hu/allaspont/kritika/antidiszkr.2003.11.28.pdf>), 24. o.

tartozik például a testi érintés és közeledés, a szexuális tartalmú megjegyzések, az ajánlatok, a zsarolás vagy pornográf képek kirakása a munkahelyen. Gondoljuk csak el, mit jelent, ha egy nőnek minden nap olyan közegben kell dolgoznia, ahol valaki szexuálisan zaklatja és megalázza! Márpedig nagyon sok nő van olyan helyzetben (például egy kisvárosban gyermekeit egyedül nevelő anya, aki nem tudna más munkahelyet találni), vagy dolgozik olyan munkahelyen, hogy nincs más választása, mint hogy marad – akkor is, ha a zaklatás súlyosan károsítja az egészségét és az önértékelését, depresszióhoz és krónikus betegségek kialakulásához vezet.

Magdi, 24 éves: „A mostani az első munkahelyem az egyetem után, és először nagyon örültem, hogy ilyen jó helyen dolgozhatok, ahol tanulni is lehet. A munkát élvezném is, de az egészet megkeseríti a főnököm, a cég tulajdonosa. Nős ember, talán gyereke is van, de mindennap vegzál: megjegyzéseket tesz a ruháimra, hogy többször vegyek fel szoknyát, célzásokat tesz, hogy tetszem neki, a munka után találkozni akar velem. Rettenetesen idegesítő, és nem tudom leszerelni. Már szorongva járok dolgozni. Lehet, hogy nemsokára ott kell hagynom miatta az állásomat, mert így nem tudok dolgozni. De nem tudom, hol találok hasonló munkát, nem túl gyakori a szakmám, és nagy a munkanélküliség.”

Magyarországon a nőket nem védi törvény a fenyegető zaklatástól sem, ami például akkor fordul elő, ha egy nő válni akar, vagy otthagyja a barátját/élettársát, de az nem fogadja el ezt a döntést. A zaklató és fenyegető férfi sok esetben évekre megkeseríti a volt felesége vagy barátnője, s esetleg a gyermekeik életét is, és a fenyegető zaklatás nagyon sokszor gyilkossághoz vezet. A hatóságok azonban az ilyen esetekben nem védik meg a fenyegetett nőket.

Az oktatás

Külföldi kutatások szerint a gyermekekkel szemben roppant különböző az úgynevezett „közösségi elvárás” – vagyis a fiúkat az iskola jobban felkészíti a nyilvános szereplésre: a tanárok több időt szentelnek nekik, gyakrabban feleltetik, kevesebbszer intik le őket, és az általános vitákban többet hallatják a hangjukat.¹⁹ Fontos volna, hogy magyarul is megjelenjenek kutatási eredmények a fiúk és a lányok helyzetéről, illetve arról, hogy a tanárok hogyan viszonyulnak a lányokhoz és a fiúkhoz az iskolákban.

Szükség volna arra is, hogy az oktatásban megjelenjen a nemi sztereotípiák lerombolása: hogy a tanárok, a diákok és a szülők is odafigyeljenek az egyenlő bánásmódra. Sajnos a lányok lekicsinylése, az, hogy már kisgyerekkorban azt hallja minden lány és fiú, hogy a lányok gyengébbek (gondoljunk csak az ehhez hasonló mondatokra: „Ne sírj, nem vagy te kislány!”), ahhoz vezet, hogy a lányok is elfogadják és természetesnek tartják a nemi sztereotípiákat.

Társadalomismeret órákon pedig alapvető fontosságú volna a nőtörténelem ta-

¹⁹ Bourdieu, Pierre [2000] *Férfiuralom*. Budapest: Napvilág Kiadó, 64-5. o., 1. lábjegyzet

nítása: a történelem tanításakor az iskolákban gyakorlatilag nem esik szó a nők szerepéről a történelemben²⁰ vagy a nők mozgalmairól. (Kevesen tudják például, hogy honnan ered a Nemzetközi Nőnap. 1857. március 8-án New Yorkban negyvenezer textil- és konfekcióipari munkásnő sztrájkolt a béregyenlőségért és a munkaidő csökkentéséért. Először 1910 augusztusában, Koppenhágában határozták el, hogy március 8-án Nőnapot tartanak ennek emlékére. A Nőnap tehát egy olyan mozgalomból alakult ki, amelyben nők tömegei azért küzdöttek, hogy egy igazságosabb világban élhessenek – ez redukálódott a jelképes „egyszálvirág”-üzenetre, amelyet ma hordoz.

A 20. század elején virágzó magyar nőmozgalom történetéről szintén alig szólnak tanulmányok. 1904-ben például megalakult egy polgári radikális nőcsoport, a Feministák Egyesülete, Bédy-Schwimmer Róza vezetésével, aki a társadalomkritikus *A Nő* című lap szerkesztője is volt több mint két évtizeden át, megszervezte az első magyar női szakszervezetet, 1913-ban pedig nemzetközi nőkongresszust szervezett Budapesten: a Nők Választójogi Világszövetségének 7. Kongresszusát. Életének utolsó szakaszában az Egyesült Államokban élt: s ha nevét beírjuk bármelyik internetes keresőprogramba, angol nyelvű oktatási anyagok sokaságát találjuk munkásságáról, magyarul viszont nagyon kevés anyagot lelhetünk fel róla.)

A pedagógusképzésben, pszichológusok, iskolapszichológusok, nevelési tanácsadók képzésében mindenképpen meg kellene jelennie a családon belüli erőszakról szóló oktatásnak. Hiszen a tanárok nap mint nap látják a diákokat, és idejében észrevehetik, ha valamelyikük családjában gond van: őt vagy az édesanyját bántalmazzák. Ebben az esetben pedig segíthetnek neki, például azzal, hogy megmondják, hová fordulhat, hol kérhet tanácsot, vagy maguk is érdeklődhetnek róla, hogy mit lehet tenni.

Bédy-Schwimmer Róza

A média

2004. márciusában a húsz magyar médiaszemélyiség és szakértő által 2003-ban alapított Női Média Lobby kampánya arra hívta fel a magyar médiát, hogy csatlakozzanak az UNESCO *Women make the news* [A nők állítják össze a híreket] programjához, amelyben az elmúlt három évben 56 ország több mint ezer sajtóorgánuma vett már

²⁰ Példaként megadok két hasznos olvasmányt: Scott, Joan [2001] „A társadalmi nem (gender) a történelmi elemzés hasznos kategóriája”. in: Scott, Joan (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest: Balassi; Beard, Mary R. [1962 (1946)] *Woman as Force in History: A Study in Traditions and Realities*. New York: Collier Books.

részt. Az UNESCO akciója azért indult, hogy a nők legalább egy napon, március 8-án ne csak illusztrációként szerepeljenek a sajtóban, hanem szakértőként és hiteles forrásként. A Mediawatch kutatása alapján ugyanis a nőkről legtöbbször akkor ad hírt a nemzetközi sajtó, ha háztartásbeliéről, tanulókról vagy nyugdíjasokról esik szó. Annak, hogy a nőket inkább az áldozatok között tüntetik fel a színes hírekben, és nem a vezető anyagok aktív szereplőjeként, részben az is oka, hogy a nők a szakértelmiségek mindössze 18%-át, a kormányzóvivők 9%-át, s a politikusok 7%-át teszik ki világszerte.²¹ (Magyarországon a parlamenti képviselőknek jelenleg kevesebb mint 10%-a nő; a jelenlegi kormány 18 tagja között két nő van.)

A médiát nagyon fontos használni, hiszen képei és információi az emberek tömegeihez jutnak el. Éppen ezért terjeszti olyan hatékonyan a „mindennapi szexizmust”: például a nők lekezelő megszólítását vagy a nők elleni erőszak leegyszerűsítő, szenzációhajhász ábrázolását (a feleséggyilkosságot gyakran olyan nyelvezettel írják le, mint ha ez „szerelmi” tragédia vagy dráma volna, nem pedig a gyakran éveken át tartó, senki által meg nem akadályozott erőszak végeredménye). Ezért fontos egyrészt a média monitorozása (adatok gyűjtése és elemzések közzététele arról, hogy hogyan jelennek meg a nők a médiában), másrészt pedig a nőkkel kapcsolatos kampányok megjelentetése.

Gyakorlat: Nézz meg egy-két híradót, hallgasd a híreket a rádióban! Hasonlítsd össze a hírekben szereplő nők és férfiak arányát! Hány női politikus, jogászt, szakértőt látsz? Milyen hírekben említették a nőket?

Egészség

A nők egészségéről, speciális egészségügyi problémáiról még mindig kevés szó esik világszerte. Az Egyesült Államokban az 1970-es években jelentek meg azok a nőcsoportok, amelyek többek között a nők körében egyre terjedő mellrák kutatását és megfelelőbb szűrését szorgalmazták.

A fiatal lányok körében gyakoriak az evési rendellenességekkel kapcsolatos betegségek. A lányok az újságokban, televíziós programokban elterjedt nőiességminták miatt gyakran elégedetlenek a testükkel, és ezért sokan az egészségükre káros módon viszonyulnak hozzá. A felnőtt nők körében (a rájuk nehezedő többletmunka, társadalmi nyomás és gyakran bántalmazás vagy zaklatás miatt) kétszer olyan gyakori a depresszió, mint a férfiak esetében.

Ami a reprodukció (terhességgel kapcsolatos) és szexuális egészséget illeti, nagyságrendekkel több oktatásra, felvilágosításra volna szükség, és ingyenes tanácsadó szolgáltatásokra, valamint ingyenes hozzáférésre a terhességgel és a nemi úton terjedő betegségekkel kapcsolatos szolgáltatásokhoz, nőgyógyászhoz. Nagyon sok nőnek problémát jelent az is, hogy a fogamzásgátló drága – ugyanakkor a védekezés tekintetében a nők általában magukra vannak hagyva, mintha ez csak az ő dolguk volna.

²¹ Féderer Ágnes [2004] „Nő a hírekben.” in: *Népszabadság*, 2004. március 6., 1. o.

Minden nőnek joga kell hogy legyen a szexuális és reprodukzív önrendelkezéshez, vagyis hogy eldönthesse, hogyan, kivel és mikor lép szexuális kapcsolatba, és mikor akar gyermeket vállalni. Ideális esetben a gyermekvállalás két ember döntését, közös feladatvállalását jelenti, és nem vita tárgya. De a döntés mindenképpen a nők joga, maguknak kell rendelkezniük a testükkel: ez alapvető emberi jog, hasonlóképpen az identitás szabad megválasztásához és megéléséhez – a heteroszexuális és a lesbikus nők esetében egyaránt.

Az Európai Unió

Magyarország immár az Európai Unió tagja. Az EU-ban az 1970-es évektől születnek olyan (minden tagországra nézve kötelező érvényű) irányelvek, amelyek védik a nők jogait, és egyenlő esélyeket szándékoznak biztosítani a nők számára. Ilyenek például a következők: az 1975-ös Irányelv az egyenlő díjazásról; az 1976-os Irányelv az egyenlő munkahelyi bánásmódról; az 1986-os Irányelv az önfoglalkoztatókat és segítő házas-társukat megillető egyenlő bánásmódról; az 1997-es Irányelv a nemi alapon történő hátrányos megkülönböztetés esetén a bizonyítási teherről (amely szerint nem a hátrányos megkülönböztetést elszenvadó félnek, hanem az elkövetőnek kell bizonyítania, hogy nem diszkriminált); az 1996-os Irányelv a férfiakat és nőket megillető egyenlő bánásmódról a foglalkozási társadalombiztosítási rendszerekben.

A magyar törvényhozás látszólag igyekszik megfelelni az EU elvárásainak, azonban hiába van benne a diszkrimináció tiltása, az antidiszkriminációs klauzula az alkotmányban, a polgári törvénykönyvben, a munka törvénykönyvében, az egészségügyi törvényben és egyéb törvényekben, ha a tiltás formai marad: Magyarországon nincsenek kidolgozott irányelvek, eljárási szabályok, s nincs szankciórendszer sem ezeknek a jogszabályoknak a betartására. „Még a munka törvénykönyvével kapcsolatban is – amely az összes jogszabály közül a legrészletesebben határozza meg a diszkrimináció fogalmát, és elismeri és meghatározza a közvetett diszkriminációt, valamint kimondja a bizonyítási teher megfordítását – azt mondhatjuk, hogy a munkavállaló részére gyakorlatilag nem állít rendelkezésre semmilyen mechanizmust, amely a gyakorlatban segítené őt jogai érvényesítésében” – mondja a NaNE és a Habeas Corpus Munkacsoport közös jelentése.²²

Remélhetőleg a jövőben Magyarországon is bővülnek majd azok a jogvédő irodák és szolgáltatások, amelyek biztosítják, hogy a hátrányos megkülönböztetést, zaklatást vagy bántalmazást elszenvadó nők valódi segítséget kaphassanak. Ezek a feladatok

²² Juhász Géza – Wirth Judit: *Árnyékjelentés. A Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen (NaNE) Egyesület és a Habeas Corpus Munkacsoport közös jelentése a Nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény magyarországi megvalósulásának áttekintéséről*, egységes szerkezetben az ENSZ CEDAW Bizottságának 2002. augusztusi ülészakán beszámoló magyar kormányjelentés kritikai vizsgálatával. (<http://habeascorpus.hu/allaspont/report/cedaw.shadow.report.hu.pdf>), 15. o.

egyelőre jórészt arra a néhány civil szervezetre hárulnak, amelyek a nők jogaiért küzdenek.

Nőszervezetek, illetve a nők érdekeiért, jogaiért és informálásáért dolgozó szervezetek

A kis számú civil szervezet, amely a nők jogi védelméért és informálásáért dolgozik Magyarországon, nagyon kevés állami vagy más magyarországi forrásból származó támogatást kap. Ennek ellenére, ha nehéz körülmények között is, sikeresen működnek.

A következő, részben egyesületi honlapokon bővebb információ található a nők érdekében és a jogsértések ellen dolgozó civil szervezetek munkájáról, jogvédő és más tevékenységeiről:

- *Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen (NaNE) Egyesület*
[www.nane.hu]
[Segélyvonal: 06-80-505-101]
- *Habeas Corpus Munkacsoport*
[www.habeascorpus.hu]
- *A Közéleti Roma Nők Egyesületének tevékenységéről*
[www.romnet.hu/bemutat/romanok.html]
[www.romapage.hu/bemutatnews2.php?id=8]
- *Magyarországi Női Alapítvány – MONA*
[www.mona-hungary.org]
- *MINők – Magyar Internetező Nők Egyesülete*
[www.minok.hu]
- *Labrisz Leszbikus Egyesület*
[www.labrisz.hu]

Lezárás

Ahhoz tehát, hogy a nők helyzete megváltozzék, és valódi egyenjogúságban élhessenek a társadalmi élet minden színterén, nagyon sok jogi és politikai reformra van szükség. De nemcsak a jog és a politika kell, hogy megváltozzék, hanem mindennapi életünk számos aspektusa is. Fel kell fejteni a szimbolikus, szelíd, szinte tetten érhetetlen, hétköznapi erőszakot, illetve a nők hátrányos helyzetbe hozását a közbeszédben, a nyelvben, az oktatásban, a családon belüli hatalmi viszonyokban stb. S ez nem könnyű feladat, hiszen a társadalmi identitás mintegy a „testre íródik”, bevésszük az emberek természetébe, és habitussá, a világhoz való egyféle viszonyulássá, szinte törvényerejűvé válik. Vagyis a nők elnyomása, alkalmazkodása, hátrányos helyzete „természetesnek” tűnik szinte mindenki szemében, s így nagyon sok esetben a nők maguk is azt hangoztatják, hogy ez a világ megfelelő rendje.

Jellemző tény, hogy az egész világon a döntéshozó testületekben mennyire nem vehetnek részt a nők. Az Európai Parlament tagjainak is csak 26,8%-a nő, az Európai Bíróságnak pedig, amely 1952 óta áll fenn, 1999-ben lett először női bíró a tagja. A nők tehát számszerűen többen vannak, mint a férfiak, de egyáltalán nem ez a helyzet a kormányokban, a parlamentekben, az üzleti életben vagy más döntéshozó testületekben. A szavazati jog elérése önmagában nem elég. A nőknek a döntéshozás minden szintjén meg kell jelenniük: ez alapvető feltétele annak, hogy a nők perspektívája minden esetben része legyen a döntéshozási folyamatoknak.

Azok természetesen, akik jelenleg hatalmi helyzetüket élvezik, nem támogatják a nők érdekeit szem előtt tartó társadalmi szervezetek és csoportok munkáját. A férfiak jelentős része nem törődik a nők egyenjogúságát és teljes körű társadalmi részvételét célzó törekvésekkel: talán mert úgy érzik, hogy státuszuk leértékelődik a nők társadalmi és magánéleti helyzetének változásával. Pedig a nők egyenjogúsága egy olyan társadalom alapja, amelyben minden egyes ember teljesebb életet élhet. A nők helyzetének változása azzal jár, hogy megváltozik a társadalom: megváltoznak a férfiak és a nők lehetőségei, viszonyai, szerepei a nyilvános szférában és a magánéletben is. Lehetséges, hogy a változást sokan nem nézik jó szemmel, pusztán mert megváltoztatja az életüket, vagy mert beleszól addig (akár tudattalanul is) élvezett hatalmukba. Az esélyegyenlőség viszont gazdagítja a társadalom és az egyének életét is.

Könyvek:

Szakirodalom:

- Beauvoir, Simone de [1969] *A második nem*. Budapest: Gondolat
- Benedict, Helen [2004] *Csak okosan! Önvédelem kamaszoknak*. Budapest: Háttér Kiadó
- Bourdieu, Pierre [2000] *Férfiuralom*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Dickson, Anne [1989] *A teljes jogú nő*. Budapest: Park Kiadó
- Herman, Judith Lewis [2003] *Trauma és gyógyulás – az erőszak hatásai a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Budapest: Háttér Kiadó
- Miért marad?* (A NaNE Egyesület kiadványa a családon belüli erőszakról. Megrendelhető és letölthető az egyesület honlapjáról: <http://www.nane.hu/kiadvanyok/kezikonyvek.html>)
- Morvai Krisztina [1998] *Terror a családban: A feleségbántalmazás és a jog*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Neményi Mária [1999] *Csoportkép nőkkel*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Scott, Joan (szerk.) [2001] *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest: Balassi

Regények:

Walker, Alice [1987] *Kedves Jóisten!* Budapest: Európa Könyvkiadó
Woolf, Virginia [1986] *Saját szoba*. Budapest: Európa Könyvkiadó

Filmek:

Sült zöld paradicsom [amerikai, 1991, r. Jon Avnet]
Thelma és Louise [amerikai, 1991, r. Ridley Scott]
Egykor harcosok voltak [új-zélandi, 1994, r. Lee Tamahori]